

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „ОСОБИСТІСНІ ЦІННОСТІ”: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

І.М. Мачуська

Україна, м. Київ, Інститут проблем виховання НАПН України

Кардинальні зміни в ідеології українського суспільства передбачають зміну суспільної та індивідуальної свідомості і ставлять перед загальною середньою освітою і сім'єю якісно нові вимоги до виховання підростаючого покоління. Метою виховання є сприяння всебічному гармонійному розвитку особистості. Педагоги, батьки мають ставитись до дитини як найвищої цінності, сприяти розвитку її талантів, розумових здібностей, формувати моральні цінності, виховувати покоління свідомих громадян, здатних забезпечити розвиток суспільства на демократичних гуманних засадах. Саме тому, виховання на основі гуманістичних цінностей має бути пріоритетним напрямом сучасного виховання.

Дослідженню історії зародження та розвитку теорії цінностей присвячено праці таких науковців, як О. Дробницький, М. Каган, Л. Столович, В. Тугаринов, Н. Чавчавадзе та ін. Визначенню ролі ціннісної свідомості в цілісному просторі культури, місця теорії цінності в сучасній філософії, її теоретичного та практичного значення на сучасному етапі розвитку вітчизняної та світової культури присвятили свої роботи Г. Вижлецов, А. Гулига, М. Каган, І. Нарський, Л. Столович.

Ціннісно-смилова сфера особистості у дослідженнях Г.Андреєвої, В.Беха, В.Зінченка, В.Москаленко, К.Платонова, Е.Помиткіна, Е.Фромма трактується як вершина структури особистості і вищий рівень її соціальної діяльності. Питання усвідомлення особистістю сутнісного „Я” через власні ціннісні ставлення до себе і до зовнішнього світу розробляли Л.Виготський, Л.Божович, В.Крутецький, О.Леонтьєв, К.Поліванова, С.Рубінштейн. Визначено, що ціннісні ставлення особистості ґрунтуються на гуманістичних принципах і виконують роль регулятора у відносинах між особистістю й оточенням (І.Бех, Н.Ганнусенко, Ж.Омельченко, Н.Полтавська, О.Столяренко, К.Чорна).

Філософське обґрунтування проблеми цінностей представлено в роботах зарубіжних (В. Віндельбанд, І. Кант, Р. Лінтон, Т. Парсонс, Р. Перрі, Г. Ріккерт) та вітчизняних (С. Анісимов, Л. Буєва, В. Василенко, А. Здравомислов, М. Каган, Т. Петракова, С. Рубінштейн, В. Тугаринов, В. Ядов) науковців. Сутність духовної

діяльності людини є предметом дослідження психологів: В. Зінченка, О. Леонтєва, П. Симонова, В. Соколова, Ж. Юзвак та ін.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки ґрунтовно досліджено особливості та закономірності процесу формування цінностей дітей та молоді (І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, З. Карпенко, О. Олексюк, О. Сухомлинська, Г. Шевченко), світоглядний потенціал духовного оновлення сучасної освіти (І. Андрухів, В. Варенко, М. Євтух, В. Жуковський, І. Климишин, В. Малахов, А. Погрібний, Г. Сагач, М. Швед, М. Чепіль та ін.).

Категорія “цінність” є неоднозначною та багаторівневою. Оскільки в нашому дослідженні не ставиться завдання вивчення всіх аксіологічних концепцій, звернемося лише до деяких з них, положення і висновки яких є актуальними в контексті вивчення проблеми дослідження і вирішення поставлених у ньому завдань.

Відтак, ціннісну систему особистості І.Бех трактує як складний регулятор людської життєдіяльності, який відображує у своїй структурній організації і змісті особливості об’єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об’єктивних характеристиках [1, с.15].

Як зазначають С.Возняк, В.Кононенко, поняття “цінність” близьке до поняття “значущість”. Цінністю можна вважати все те, що може цінувати особистість, що є для неї значущим і важливим. Власне йдеться про ту роль, яку предмет чи явище можуть відігравати в життєдіяльності людей з точки зору їхніх потреб, інтересів, цілей. Відтак, у філософському енциклопедичному словнику поняття “цінність” визначається як належне та бажане, на відміну від реального, дійсного. Зокрема зазначається, що цінності належать до психічних об’єктів – їх джерелом є наші бажання, інтереси, почуття, ставлення. Цінності, з точки зору Е.Фрома, упорядковують дійсність, вносять в неї осмислені оцінні моменти, співвідносяться не з істиною, а з уявленнями про ідеал, бажане, нормативне. Актуальним у розгляді цього аспекту проблеми є й та особливість, що для підліткового віку характерним є визнання більшості цінностей, які властиві культурному оточенню підлітків [2, с.218].

Проблема значущості цінності у філософській та соціологічній літературі розглядається в двох аспектах. У роботах В.Василенка, О.Дробницького, М.Кагана цінність розглядається як позитивна чи негативна значущість предметів та явищ дійсності для життєдіяльності суб’єкта. Така позиція знайшла своє відображення у філософському словнику під ред. В.Кемерова. Інші автори, такі, як В.Тугарінов, А.Гулига, І.Попов, Ю.Гранін, І.Огієнко вважають, що цінність характеризує лише одну

із форм значущості, а саме – позитивну. У цьому аспекті А.Гулига стверджує: “... цінності із знаком мінус не буває” [3, с.64].

Слід зазначити, що в контексті нашої проблеми визначення цінності як позитивної значущості предметів та явищ дійсності є більш прийнятливою. У свою чергу, аналіз філософської та психологічної літератури дав змогу виділити різні підходи до класифікації цінностей. Відтак І.Бех, Д.Леонт'єв, М.Рокіч класифікують цінності на термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (цінності-засоби). До термінальних, на думку авторів, належить все те, що є найбільш бажаним та емоційно привабливим для особистості, описує ідеальний стан її буття, термінальні цінності виконують функцію вибору як цілей, так і допустимих способів їх досягнення. Інструментальні цінності – це модус (спосіб) поведінки або дій, не пов'язаних безпосередньо з метою. Функцією інструментальних цінностей автори вважають активізацію критеріїв і стандартів при оцінці та виборі лише способу поведінки або дій.

За рівнем узагальненості щодо практичного прояву, на думку І.Беха, цінності ще поділяють на оперативні та базові. Оперативні цінності, як зазначає він, виявляються в реальній поведінці, а базові – це цінності високого ступеня узагальнення й рідко бувають безпосередньо пов'язаними з конкретною поведінкою. Вони, за твердженням автора, є джерелом оперативних цінностей, але пов'язані з ними значною кількістю опосередкованих ланок, дія яких є складною і недостатньо вивченою [1, с.15].

У свою чергу, російський філософ В.Тугарінов виділяє три групи цінностей: матеріальні, соціально-політичні та духовні [6, с.261]. У контексті дослідження актуальною є класифікація цінностей Дж.Холстеда та М.Тейлора, які виділяють фундаментальні “ліберальні” цінності свободи, рівності й раціональності (розуму); екологічні цінності; цінності політичної демократії; цінності мистецтва, здоров'я та здорового способу життя; духовні цінності; моральні цінності, що об'єднуються розрізненням добра [9]. У руслі проблематики нашого дослідження варто зупинитися на розгляді останньої групи цінностей.

Відтак, у філософському енциклопедичному словнику мораль (від лат. *mores* – звичаї) трактується як духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп [8, с.397].

Водночас у цьому ж джерелі В.Лісовий здійснює поділ цінностей на індивідуальні, колективні та універсальні. Універсальні, або вселюдські цінності, за

висновком автора, – це ті, що прийняті різними народами, культурами, націями, цивілізаціями, колективні – це цінності даного суспільства, нації, цивілізації, самобутньої культури [8, с.707-708].

З аналізу зазначеного вище, серед загальнолюдських моральних цінностей ми виділяємо доброту, чесність, справедливість, любов, красу, мудрість, гідність та ін. З цих позицій, національна культура є формою вираження самобутності світосприйняття, своєрідності моральних ідеалів, традицій, звичаїв, що в цілому характеризує матеріальні та духовні цінності кожної нації. Національне, як зазначає В.Федорович, стосується не тільки форми вияву певної духовної цінності, воно також надає унікальності її змістовній стороні, характеризуючи спосіб мислення, народну мораль, етику, естетику та правосвідомість, національну ідеологію, психологію, свідомість та самосвідомість [7, с.418-420]. Варто відзначити, що працьовитість, щедрість, вічне шукання правди, гостинність, миролюбність, свободолюбивість, доброзичливість, гідність, пісенність і музичність, душевне багатство – це лише деякі якості відомого у цивілізованому світі українського національного характеру. Як бачимо, кожен з пріоритетів ціннісного світобачення українського народу поєднує в собі елементи загальнолюдського і національного.

Проведений теоретичний аналіз дає підстави для висновку, що загальнолюдська та національна культура перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності й разом формують духовні цінності кожної нації, складовою моральної частини яких і є гуманістичні цінності, тобто вони є серцевиною моралі, духовності та культури.

Відтак, З.Карпенко виділяє три форми репрезентації цінності: “по-перше, цінність постає як суспільний ідеал – узагальнене уявлення про досконалість в різних сферах суспільного життя; по-друге, цінність має предметне втілення у вигляді витворів матеріальної та духовної культури або людських вчинків, що віддзеркалюють певні ціннісні ідеали (етичні, естетичні, політичні, правові та ін.); по-третє, мотиваційні структури особистості і насамперед особистісні цінності, що виступають як внутрішні носії соціальної регуляції, закорінені в структурі особистості [4, 42].

У цьому контексті можна зробити висновок про те, що суспільство на кожному етапі свого розвитку створює специфічний набір і структуру цінностей, які фіксуються у філософській та етичній думці, у творах літератури й мистецтва, моральних та правових законах, системах нагород, заохочень і покарань, у традиціях, громадській думці тощо.

Ці потенційні детермінанти особистісних цінностей сприяють перетворенню

соціальних норм та ідеалів у особистісні принципи життєдіяльності завдяки тому, що перетворюються у внутрішні спонуки (мотиви) поведінки особистості. У цьому контексті актуальною є думка В.Сухомлинського, який стверджував, що “у невичерпному джерелі народної моралі нам треба черпати духовну енергію справжньої людяності, дружби і товариськості, справжнього братства вільних людей” [5, с.107].

Аналізуючи зазначене вище, нами з'ясовано сутність поняття “особистісні цінності”. Зокрема, враховуючи цілі психології виховання, під індивідуальними цінностями І.Бех розуміє усвідомлені узагальнені самовартісні смислові утворення особистості [1, с.10]. Це поняття автори пов'язують з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а, отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, явищ тощо. У цьому контексті зазначається, що взагалі критерії особистісного зростання за багатьма параметрами у смисловому полі узгоджуються з критеріями морального зростання. Тісне співвідношення смислового поля конструктів особистісне зростання та моральне зростання дало підстави автору визначити психологічною основою особистісного зростання підлітка процес становлення його моральної самосвідомості.

Узагальнюючи наведене вище, можна стверджувати, що саме системою особистісних цінностей виявляється розвиненість образу “Я”. На цій основі не можна сформулювати ту чи іншу моральну спрямованість, якщо вона не “підключається” до формування образу “Я”, і тому кожна з особистісних цінностей, зокрема й гуманістичні, можна вважати конкретним одиничним образом “Я”.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Гулыга А.В. Эстетика в свете аксиологии. – СПб: Алетейя, 2000. – 447 с.
4. Карпенко З.С. Аксиопсихология личности. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. Агенція”, 1998. – 216 с.
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям // Избранные произведения: В 5 т. – К.: Рад. Школа, 1980. – Т. 3. – С. 5-297.
6. Тугаринов В.П. Избранные философские труды. – Л.: ЛГУ, 1988.–343 с.
7. Федорович В. Національні і загальнолюдські духовні цінності – основа формування світогляду молоді України // Психолого-педагогічні основи гуманізації

навчально-виховного процесу в школі та ВУЗі: Зб. наук. праць. – Рівне: Ліста, 2001. – С. 418-420.

8. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

9. Values in education in values / Ed. Bu J.Halstead and M.Taylor.– London: The Falmer press, 1996. – 297 p.

Відомості про автора: Мачуська Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Домашня адреса: 04074, м. Київ, вул. Попова 15, кв. 57.

Тел. (044) 432-02-49,

8 – 050 – 385 – 40 – 06.

m1981@voliacable.com